

İzole Bir Bölgede Demir Çağı ve Sonrası: Bingöl-Solhan Kalesi

Iron Age and Later Periods in an Isolated Region: The Bingöl-Solhan Fortress

Harun Danışmaz¹ , Kemalettin Köroğlu²

¹Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tunceli, Türkiye
²Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: H.D. 0000-0003-3998-2235;
K.K. 0000-0003-0933-5336

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Harun Danışmaz,
Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Tunceli, Türkiye
E-mail: hdanismaz@munzur.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.01.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 01.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 09.03.2022

Kabul/Accepted: 09.04.2022

Atıf/Citation: Danışmaz, H., & Koroglu, K. (2022). İzole bir bölgede demir çağı ve sonrası: Bingöl-Solhan Kalesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 26, 65–80.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1058673>

ÖZ

Solhan Kalesi, kaleye ismini veren Bingöl — Solhan Ovası'nın batı uç kısmında yer almaktadır. 2019 yılı yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz kaleden günümüze kuru duvar tekniğıyle inşa edilmiş, destek duvarlarıyla güçlendirilmiş surlar ve iç kısmında çeşitli mekanlara ait olabilecek temel seviyesinde kalıntılara ulaşılmıştır. Solhan Kalesi'nin çanak çömleklerinin bir kısmı ve cüruf parçaları bölgenin Demir Çağı'ndaki aşiret merkezlerinden biri olabileceğine işaret etmektedir. Fakat kalenin mimari özelliklerine bakıldığında özellikle bastiyonlarla desteklenmiş sur duvarlarının bölgedeki Demir Çağı yerleşmelerinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Kalede üzeri sırlı veya boyalı Ortaçağ çanak çömleği bulunmamaktadır. Mevcut veriler Solhan Kale'sini Orta Demir Çağı'ndan Ortaçağ öncesine kadar geniş bir zaman aralığı arasında inşa edildiğini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Solhan Kalesi, Bingöl, Solhan Ovası, Orta Demir Çağı, Urartu Krallığı

ABSTRACT

Solhan Kalesi [Solhan Fortress] lies at the western tip of the Solhan Plain from which it derives its name. The fortress site was discovered in 2019 during surveys. Dry-wall fortifications reinforced with bastions and foundations from various buildings inside the fortification walls have been documented at the site. Ceramics and slag found at Solhan Fortress indicate that the site may have been a tribal center in the Iron Age. However, the architectural features of the fortress, especially the fortifications with bastions, are notably different from other Iron Age sites in the region. Surface finds do not include painted or glazed ceramics from the Medieval Period. Current findings indicate Solhan Fortress to have been inhabited for a long period from the Middle Iron Age to the Medieval Period.

Keywords: Solhan Kalesi, Solhan Fortress, Bingöl, Solhan Plain, Middle Iron Age, Urartian Kingdom

EXTENDED ABSTRACT

This study presents the recently identified site of *Solhan Kalesi* [Solhan Fortress] in the Solhan Plain and evaluates the sites that have been documented in surveys around the Solhan district in relation to the Urartian Kingdom. Ongoing surveys since 2019 in this under-investigated region have covered the Solhan Plain, the mountainous region to the north, and Murat River Valley. In addition to Solhan Fortress, other Iron Age fortresses at Azat and Hazarşah in the northern Solhan Plain, İşaret Fortress in the mountainous region southeast, and Deriktepe and Sükyan in southern Murat River Valley have also been identified.

The Solhan District of Bingöl Province lies on a relatively small (950 ha) plateau in the mountainous landscape of Eastern Anatolia. Located 800 m northeast of the Yenibaşak village junction off the Bingöl-Muş highway around 6 km west of Solhan district center, Solhan Kalesi is situated on an oval-shaped hill 75 m above the plain at the southern tip of a northeast-southwest mountain range. In addition to the architectural remains of fortifications and building foundations, many ceramic sherds, slag, and obsidian fragments have been found inside the fortress and outside on the slopes.

The foundations of the fortification walls visible on the hilltop can be traced along the natural contours of the hill. Walls are three meters wide, built with the dry-stacked technique, and even preserved up to three-courses in certain sections. Fortifications are reinforced by bastions at regular intervals. South of the area where the natural bedrock is exposed nearby the fortified peak, the foundations of a rectangular (23x33 m) building consisting of at least five rooms accessed through a long hallway have been documented. Inside the fortress are three adjacent structures abutting the southeastern section of the fortification wall. The northernmost room has a rectangular plan (8.20x3.60 m), the adjacent room has a square layout (4.50x4.50 m), and the eastern wall of the southernmost room (3.20x2.50 m) abuts the fortification wall.

Two oval structures consisting of a single course of stones are found inside the fortress in an area close to the southeastern fortifications. Each one measures 2.10x1.50 m and was built with roughly dressed stones. These irregularly built, 60-cm wide walls are reminiscent of cistern entrances.

Except for two examples, ceramics from the site are made of a reddish-brown fabric with fine sand inclusions, self-slipped, medium- or well-fired, and in general wheel-made. Rim sherds indicate the presence of bowls, plates, and jars with and without handles. Sherds have also been found that are decorated with linear incisions. For example, a jar sherd decorated with a 4-cm wide band bearing an incised fishbone pattern between two horizontal lines and a handle sherd decorated with incised vertical grooves were found inside the fortress.

In addition to ceramic sherds, surface finds include obsidian fragments, terracotta spindle whorls, and iron slag. Various-sized spindle whorls and slag indicate the presence of workshops.

The floorplan of Solhan Kalesi does not resemble the royal cities and provincial centers of the Urartian Kingdom. The fortifications are built directly on roughly dressed bedrock without the use of rock-cut terraces, and they encircle an ovoid area abiding by the topography and reinforced by equidistant bastions. No architectural remains inside the fortress show the characteristic traits of buildings known from Urartian royal centers. In fact, a wide enough area that could accommodate such structures does not exist at the site, nor have indicators been found to suggest the presence of a lower town. Therefore, this article may explore the possibility that Solhan Fortress might have been an Urartian tribal center.

Urartian tribal centers had spread across a wider landscape beyond the territory dominated by the Urartian Kingdom. The characteristic traits of Urartian tribal centers involve works of rock-carving and masonry such as rock-cut tombs, roughly dressed cyclopic walls, and rock signs.

The geographical location of Solhan Fortress outside the political territory of the Urartian royal centers makes it a good candidate for having been a tribal center. However, the characteristic rock-carved features known from Urartian tribal centers are not present at the site, and the fortifications were built with roughly dressed medium- and small-sized stones rather than cyclopic stones. The most outstanding feature of the fortifications is the regularly placed bastions. Fortresses possessing bastions with a similar layout are known from the southern Lake Urmia Basin in Northwestern Iran. No glazed/painted ceramics from the Medieval Period have been found at Solhan Fortress. Incised ceramics from the site date to the Iron Age, A corroborated by the presence of iron slag. However, the architectural features noted above indicate that the fortress is distinct from Urartian settlements. The layout of the fortifications demonstrates that the site had been built as a pre-planned construction project and could not have been a temporary or seasonal settlement like the Urartian tribal centers. In the absence of clear chronological markers, the construction date of the fortress may date to any period between the Middle Iron Age and the Medieval Period. A more acute chronological assessment of Solhan Fortress will only be possible through on-site excavations and continued surveys in the region.

Giriş

Bu çalışmada Bingöl — Solhan Ovası'nda yer alan, günümüze kadar hakkında bilgi bulunmayan Solhan Kalesi tanıtılacaktır. Ayrıca Solhan ilçesi ve çevresinde tespit edilen yerleşmelerin Urartu Krallığı'yla olan ilişkisi sorgulanacaktır. Bölge son yıllara kadar çok az araştırılmıştır. Solhan Ovası'nda ilk araştırmalar 1985-1988 yıllarında daha çok Muş - Bingöl yol hattı üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmalarda Solhan Ovası'nın doğu kısmında yer alan Cankurtarantepe, Solhan - Bingöl arasında Zulümtepe ve Bingöl il merkezinde Kaleönü tespit edilmiştir. Muş - Bingöl - Elazığ karayolu üzerinde, birbirlerine 18 ile 25 km uzaklıkta bulunan bu yerleşmeler Urartu Krallığı'nın batıya ulaşmak için oluşturduğu yol ağının bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Sevin, 1988a: 5, 6).¹ Bölgenin geçmişine ilişkin en kapsamlı çalışmayı 2018-2019 yıllarında Murat Nehri kıyısında yer alan Murat Tepe ve Murat Höyük'te yapılan kurtarma kazıları oluşturmaktadır (Özdemir, 2020; Özdemir ve Kılınç, 2021).

Bölgede 2019 yılında yeniden başlattığımız yüzey araştırmaları Solhan Ovası'nın yanı sıra ovanın kuzeyindeki dağlık kesimler ve Murat Nehri Vadisi'nde sürdürülmektedir. Yeni araştırmalarda burada tanıtılacak Solhan Kalesi ile birlikte Solhan Ovası'nın kuzey kısmında Demir Çağı'na tarihlenen Azat ve Hazarşah, ovanın güneydoğusunda dağlık bölgede İşaret Kale, Murat Nehri'nin güney kısmında Deriktepe ve Sükyan Kaleleri tespit edilmiştir (Figür 1).

Bölgenin Coğrafi Durumu ve Solhan Ovası

Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek yaylaları üzerinde bulunan Bingöl'ün Solhan ilçesi fiziki açıdan ilk bakışta sarp ve zorlu koşullarıyla ön plana çıkmaktadır. Solhan Ovası yaklaşık 950 hektarlık bir alana sahip nispeten küçük sayılabilecek ölçülere sahiptir. İlçenin kuzeyinde en yüksek noktalarını 2675 m yükseklikteki Şahintepe, 2388 m yükseklikteki Esentepe zirveleriyle Şerafettin Dağları bulunur. Güneyde ise Mezopotamya düzlükleriyle bölgeyi ayıran Güneydoğu Toros Dağları uzanır. Ovanın doğu kısmında bu iki yüksek dağ sırası birleşerek boğaz oluşturmaktadır. Bu yüksek iki dağ sırası arasında Muş Ovası'ndan ilçe sınırına giren Murat Nehri akmaktadır. Ovanın batı kısmı Güneydoğu Toroslar'ın yükseltileriyle son bulmaktadır. Solhan Ovası, Haçapur ve Şimşir derelerinden beslenen Solhan Deresi tarafından sulanmaktadır (Figür 1).

Solhan Ovası'nın denizden yüksekliği ortalama 1300 m'dir. Ovanın alüvyon bakımından zengin toprakları olmasına rağmen küçüklüğü nedeniyle tarımsal potansiyeli oldukça düşüktür. Solhan, Van Gölü Havzası'yla batısındaki Elâzığ Bölgesi'ni birbirine bağlayan modern karayolu üzerinde bulunmaktadır (Figür 2).

1 Urartu Krallığı'nın yol güzergahıyla ilgili bakınız (Köroğlu, 2021: 430, Çiççi ve Gökçe, 2020; Dan, 2017; Sevin, 1988b; Tiryaki, 2018;).

Solhan Ovası'nda yürütülen araştırmalarda hyk türü yerleşme tespit edilememiştir. Fakat bölge sakinleri ovada kazdıkları temel çukurlarında, 7-10 metre seviyesinde çanak çömlek kalıntılarına rastlandıklarından bahsetmektedir. Muhtemelen bu durumun nedeni ovanın zaman zaman şiddetli taşkın ve sel olaylarına maruz kalmasıdır. Özellikle uzun süren kuvvetli yağışlar ve ani kar erimeleri sonrasında Solhan Deresi ve çevresinde oluşan taşkınların taşıdığı toprak birikintileri ovayı doldurmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu birikintiler zamanla ovanın seviyesini yükseltmiş ve ovada olabilecek muhtemel höyüklerin gömülmesine neden olmuştur.

Solhan Kalesi

Solhan Kalesi, Bingöl — Muş karayolu üzerinde Yenibaşak Köyü sapağının 800 metre kuzeydoğusunda, Solhan ile merkezinin yaklaşık 6 km batısında yer alır. Kale karayolunun geçtiği ova zemininden yaklaşık 75 metre yükseklikte, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dağ uzantısının güney ucunu oluşturan kabaca oval planlı kayalıık bir alan üzerine kurulmuştur (Figür 3). Kayalığın st kısmının en azından bazı noktalarda düz bir alan oluşturmak amacıyla düzeltildiği anlaşılmaktadır. Kale bu düzlük alanın tamamını içine alacak şekilde 120X90 metre ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

Kalenin üzerinde bulunduğu kayalığın kuzey kısmı doğal bir sırtla ovayı sınırlayan yükseltilere bağlanmaktadır. Kayalığın diğer yönleri ise daha dik bir eğimle Solhan Ovası'nın tabanına doğru aalmaktadır. Günümüzde kaleye ulaşım kayalığın kuzey yönünden sağlanmaktadır (Figür 4). Bu kısımda surlarda belirlenen açıklık kalenin ana girişinin de burada olabileceğini göstermektedir. Kalede, bazı bölümlerde birkaç sıra halinde taş örgüye sahip sur duvarları ve dörtgen planlı yapılara ait olabilecek bazı temel izleri günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kale içerisinde ve yamaçlarda çok sayıda çanak çömlek, cüruf ve obsidyen parçası bulunmaktadır.

Sur Duvarları

Solhan Kalesi'nin sur duvarlarına ait temel kalıntıları kayalığın üst kısmında, tepenin doğal sınırlar boyunca izlenebilmektedir. Surlar 3 metre genişliğinde, kuru duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Taş sıraları bazı bölümlerde üst üste 3 sıra halinde günümüze ulaşmıştır (Figür 5, 6). Sur duvarlarının dış ve i yüzeylerinde yarı işlenmiş taş blokları kullanılırken iç kısımları ise daha küçük mıcır taşlarla doldurulmuştur. Surlarda kullanılan kare ve dikdörtgen biçimli taş bloklarının dış yüzeyleri ve kenar kısımlarının kabaca düzeltildiği anlaşılmaktadır. Taş bloklarının ölçülerinde bir standart yoktur. Bunlar en küçük 25X18X06 cm ölçülerinden en büyük 140X100X46 cm ölçülerine kadar ulaşan farklı boyutlara sahiptir. Sur temellerinin üzerinde kerpiç kullanıldığına dair bir iz bulunmamaktadır. Surların çevresinde de kerpiç molozu olabilecek dolgu bulunmaması surların bütünüyle taştan inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Sur üzerinde belli aralıklarla yapılmış uzunlukları 3 ile 4 metre arasında değişen farklı ölçülerde payandalar bulunur. Sura sağlamlık kazandırılması amacıyla yapıldığı anlaşılan bu payandalar doğu ve güneydoğu kısımlarda net şekilde görülmektedir. Surların diğer kısımlarının da benzer şekilde payandalar ile güçlendirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu kısımlardaki payandalar arasındaki mesafe eşit değildir. Güneydoğu yönündeki surların payanda aralıkları 7.90-8.30 metre iken kuzey kısımda bu mesafe 10 metreye kadar çıkmaktadır. Muhtemelen eğimin daha az olduğu bu kısımlarda payanda aralıkları daha geniş bırakılmıştır (Figür 7). Kalenin girişinin yukarıda belirttiğimiz gibi kuzeybatı köşede olabileceği anlaşılmaktadır. Burada ayrıca bir kuleye ait olabilecek temel kalıntıları da bulunmaktadır.

Mekanlar

Solhan Kalesi'nin surla çevrili zirve kısmına yakın küçük bir alanda anakaya görülebilmektedir. Ana kayanın görünmediği, kültür dolgusu bulunan güney kısımda dörtgen planlı 23X33 metre ölçülerinde bir bina temelleri bulunmaktadır. Bu bina dar bir koridorla ulaşılan birbirine bitişik en az 5 ayrı odadan oluşmaktadır. Koridordan ulaşılan karşılıklı ikişer oda benzer ölçülere sahipken güneydoğu uçtaki oda daha büyüktür (Figür 7). Bu büyük yapı dışında kalenin güneydoğu sur duvarlarına bitişik olarak inşa edilmiş 3 ayrı mekân daha vardır. Bunlardan kuzey uçtaki olanı 8.20X3.60 metre boyutlarında olup dikdörtgen planlıdır. Bu mekâna bitişik olan oda 4.50X4.50 metre ölçülerindedir. Güneydeki son oda ise 3.20X2.50 metre ölçülerinde olup odanın doğu kısmının sur duvarına dayandığı görülmektedir.

Kalenin içerisinde güneydoğu surlarına yakın bölgede inşa edilmiş iki adet de oval planlı taş sıraları belirlenmiştir. Sarnıç girişlerini anımsatan bu kalıntılar 2.10X1.50 m ölçülerindedir. Düzensiz şekilde yarı işlenmiş taşlarla yapılmış duvarların kalınlıkları yaklaşık 60 cm'dir (Figür 7, 8).

Kalenin aşağı yerleşmesine dair herhangi bir kalıntı tespit edilememiştir. Fakat kalenin batı yamaçlarının alt kısmında geniş bir düz alan bulunmaktadır. Ayrıca bu kısımda bir su kaynağının olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde sur duvarlarına ait olduğu anlaşılan taş blokların dağıldığı bu alan aşağı yerleşme için uygun koşullara sahiptir.

Çanak çömlek ve küçük buluntular

Solhan Kalesi'nde çanak çömlek çoğunlukla kalenin çevresinde, kayalığın yamaçlarında ve kale içinde mekanların bulunduğu güneydoğu kısımda bulunmaktadır. Çanak çömlek dışında kalenin iç kısmında öğütme taşları, demir çürüfleri ve ağırşaklar ele geçmiştir (Figür 9). Ayrıca yamaçlarda yarı işlenmiş obsidyen parçaları da bulunmaktadır.

Burada değerlendirilen çanak çömlek parçaları iki örnek dışında ince kum katkılı, kırmızımsı kahverengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlıdır (Figür 10/1,3,5,6). Orta ve

iyi biçimde pişirilmiş ve çoğunlukla arkta biçimlendirilmiştir. Ağız formları bunların çanak, kulplu ve kulpsuz çömleklere ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca çok sayıda gövde ve kulp parçası da bulunmaktadır.

İncelenen anak açık ağızlı, basit ağız kenarlı ve yuvarlak gövdelidir. Ağız kısmında ince bir yiv ve gövdesinde tutamak bulunmaktadır. Tutamağın üzerinde ip deliği yoktur. Diğerlerinden farklı olarak hamuru sarımsı kırmızı renktedir (Figür 10/4). Bir ömlek örneği ise yüksek boyunlu, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve yuvarlak gövdelidir. Ağız kısmının dışında oluk veya yivler bulunmaktadır (Figür 10/1). Form veren diğer bir adet çömlek alçak boyunlu, kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve yuvarlak gövdelidir (Figür 10/3). Farklı bir ömleğe ait bir örnek ise dışa çekik dudaklıdır. Ağız kısmında derin bir oluk vardır (Figür 10/2).

Toplanan anak çömlek içinde çizgi ve kazıma bezemeli olanlar dikkat çekmektedir. Bir gövde parçası üzerindeki bezeme 4 cm eninde iki ince bant arasına alınmış balık kılığı şeklinde (Figür 10/5). Kalenin iç kısmından ele geçen kulp parçası kazıma dikey yivlerle bezenmiştir. Ağız kısmı olmadığından hangi tür kaba ait olduğu tam anlaşılamamaktadır (Figür 10/6).

Çanak ömlek grubu içinde depolama amacıyla kullanıldığı anlaşılan büyük boyutlu pitoslara ait olabilecek parçalar da bulunmaktadır. Pitoslar genellikle kalın cidarlı ve kaba şekilde yapılmıştır. Bazı pitosların boyun kısımlarının hemen altında kalın bir şerit şeklinde baskı bezeme bulunmaktadır. Benzer pitos örnekleri Murat Tepe'nin Orta Demir ağı tabakasından ele geçmiştir (Danişmaz, 2021: Lev.28/297, 298, 300).

Burada tanıtmaya çalıştığımız büyük oranda yerel özellikler gösteren çanak ömlek Murat Tepe Orta Demir ağ tabakasında ve Cankurtarantepe'de bulunan çanak ömleğe benzemektedir. Orta Demir ağı'na tarihlendirilen Cankurtarantepe'de bulunmuş balık kılığılığı kazı bezemeli parça bunun tipik örneklerinden biridir (Sevin, 1988a: lev. Res. 10/4). Ayrıca Solhan Ovası'nın güneydoğu ucunda, dağlık kesimde yer alan İşaret Kale'de de benzer kazı bezemeli çanak çömlek parçaları Demir ağı mimarisiyle birlikte bulunmaktadır. Solhan Kalesi'nde az sayıda olmakla birlikte kırmızı astarlı çanak çömlek parçası da olduğu anlaşılmaktadır. Bunların benzerleri Cankurtarantepe ve Murat Tepe'nin Orta Demir ağı tabakasından ele geçmiştir (Danişmaz, 2021: lev. 25/266). Solhan Kalesin'de bulunan tutamak ve kulpların benzerleri de Murat Tepe'de karşımıza çıkmaktadır (Danişmaz, 2021: lev. 17/156, 157, lev. 25: 256, lev. 27.). İçe doğru inceltilmiş, dik ağızlı çanağın benzeri ise Van/Dilkaya'da yapılan kazılarda ele geçmiştir. Benzer şekilde çanağın dudak kısmının dışında yivler bulunmaktadır (Erdem, 2009: fig. 1/d; Sağlamtimur, 1994).

Solhan Kalesi'nde çanak çömlek dışında, obsidyen parçaları, kilden yapılmış ağırşaklar, demir cürufları ve öğütme taşları bulunmaktadır. Çeşitli boylardaki ağırşaklar ve demir cürufları kalede bir üretimin olduğuna işaret etmektedir.

Değerlendirme

Orta Demir Çağı'nda Doğu Anadolu ve çevresi MÖ 9-7. yüzyıllar boyunca gittikçe artan biçimde Urartu Krallığı'nın siyasi ve kültürel etkisi altına girmiştir. Fakat bölgenin tamamında bu etkinin aynı ölçüde görüldüğünü söylemek oldukça zordur. Başkent ve önemli kentlerin bulunduğu alanlarda Urartu izleri daha belirgin iken, kent ve eyaletlerin uzağında, kırsal bölgelerde devletin etkisi ve bu dönemi tanımlayan ürünler sınırlıdır (Danışmaz, 2020; Köroğlu, 2020).

Solhan Ovası ve çevresindeki yerleşmelerin mimarileri ve küçük buluntuları, Urartu Krallığı'nın bölgedeki siyasi ve kültürel etkisinin çok az olduğuna işaret etmektedir. Bölgenin fiziki şartları da kültürel etkileşimi oldukça sınırlamaktadır. Urartu ordularının krallığın kuruluş sürecinde Menua döneminden (M.Ö. 810-785/80), M.Ö. 7. yüzyıla kadar batıya yapılan seferlerde bölgeden geçmiş olması muhtemeldir. Fakat Urartu Krallığı'nın Pers ve Roma döneminde olduğu gibi gelişmiş bir yol ağı oluşturduğuna dair somut verilerimiz yoktur. Öyle ki Urartu yol sistemine dair kanıtlar krallığın en çok yatırım yaptığı Van Gölü havzasında bile tespit edilmemiştir. Dolayısıyla başkentten yaklaşık 370 km uzaklıkta² olasılıkla yalnızca zorunlu hallerde geçilen zor bir coğrafyada Urartu'nun yol yatırımı yapmış olması pek olası görülmemektedir. Bölgedeki Solhan Kalesi'nin ve Cankurtarantepe'nin Solhan Ovası'nı veya oavadan geçen muhtemel bir yolu denetlediği dolayısıyla karakol işlevi olduğunu söylemek oldukça zordur.

Solhan Kalesi plan özellikleri bakımından kralî Urartu kentleri ve eyalet merkezlerine benzememektedir. Urartu kentleri bir sitadel ve aşağı yerleşmeden oluşmaktadır. Sitadeli çevreleyen sur duvarları ihtiyaç duyulan alanın ölçülerine göre yamaçlara açılan teraslara inşa edilmiştir. Sur duvarları içinde kule tipi tapınak ve saray kompleksleri, idari yapılar, tahkimatlı sur sistemleri, drenaj sistemi gibi devletin gücünü gösteren mimari birimler vardır (Danışmaz, 2020: 47-57; Köroğlu, 2020: 10-28).

Solhan Kalesi'nin sur duvarları ise teras duvarları olmaksızın üzeri kısmen düzleştirilmiş kayalığın üzerine inşa edilmiştir. Kabaca oval planlı surlar kayalığın doğal sınırlarına göre inşa edilmiştir. Kalın sur duvarları üzerinde belli aralıklarla destek duvarlarıyla güçlendirilmiştir. Sur duvarlarıyla çevrili alanda kralî merkezlerde karşımıza çıkan mimari birimler olmadığı gibi bu birimlerin bulunabileceği genişlikte alan da yoktur.

Solhan'a en yakın Urartu kralî yerleşmesi yaklaşık 80 km uzaklıktaki Kayalidere eyalet merkezidir (Burney, 1966). Kayalidere'den batıya doğru bir diğer eyalet merkezi olan Palu Kalesi'ne (Köroğlu, 1996: 36-39) kadar yaklaşık 250-300 km uzunluğunda bir alanda kralî yatırım bulunmamaktadır. Bu geniş alan coğrafi olarak zorlu koşullarıyla ön plana

2 Uzaklık Google maps aracılığıyla modern yol güzergahı üzerinden hesaplanmıştır.

çıkmaktadır. Bölge güneyden gelecek saldırılara karşı yüksek dağlar tarafından korunaklı olsa bile tarımsal potansiyelinin az olması ve başkente uzaklığı nedeniyle krallık tarafından tercih edilmemiş olabilir. Bu durumda řu soru sorulabilir. Solhan Kalesi Urartu aşiret merkezi olabilir mi?

Urartu aşiret merkezleri kralî kentlerin hakimiyet alanlarının dışında Urartu coğrafyasının sınırlarına kadar yayılmıştır. Bu merkezlerde Urartu kültürünü gösteren en belirgin kalıntılar, kaya işçiliğinin ürünü olan birden çok odalı kaya mezarı, kıklopik yarı işlenmiş taşlarla inşa edilmiş duvarlar ve bazılarındaki kaya işaretleridir (Danişmaz, 2020: 176-182; Koroğlu, 2020: 20-28).

Solhan Kalesi Urartu kralî kentlerinin hakimiyet alanının dışında olmasıyla, konum bakımından aşiret merkezlerine benzemektedir. Fakat kalede aşiret merkezlerindeki gibi kaya işçiliği gösteren kalıntılar yoktur. Kalenin sur duvarlarında kullanılan taşlar kıklopik değildir. Yarı işlenmiş, işçilikli orta ve küçük boyuttadır. En belirgin fark ise sur duvarları belli aralıklarla destek duvarlarıyla güçlendirilmesidir. Benzer planlı kaleler Kuzeypatı İnan'da, Urmiye Gölü'nün güney kısmında bulunmaktadır. Sufian Ovası'nda yer alan Gerdesorah Kalesi, Solhan Kalesi gibi sur duvarları kayalığın doğal sınırlarını göre yapılmıştır. Oval planlı sur duvarları belli aralıklarla destek duvarları ve kulelerle güçlendirilmiştir. Sur duvarlarına yakın bölgede bazı bölme duvarları vardır. Araştırmalarda çanak çömlek buluntusuna rastlanmamıştır. Fakat mimarisi bakılarak Urartu Dönemi'ne tarihlenmiştir (Kleiss, 1976: 24-26; Kleiss, 2015: 171).

Solhan Ovası ve çevresinde Cankurantepe, İşaret Kale, Murat Tepe ve Murat Höyük, Murat Nehri'nin güneyinde Sükyan, Deriktepe gibi küçük ölçekte kaleler vardır (Figür 1). Bu kalelerin harçsız biçimde, kuru duvar tekniğiyle inşa edilmiş duvarları dışında Urartu dönemine tarihlenecek kalıntıları yok denecek kadar azdır. Ancak bölgedeki kale duvarları her dönemde yapılabilecek az işçilikli, kenarları kısmen düzeltilmiş taş bloklarla inşa edilmiştir ve bunları Urartu kentlerindeki kesme taş bloklarla karşılaştırmak mümkün değildir. Kalelerin çanak çömlek malzemesi ve küçük buluntuları daha çok yerel karakterdedir. Bölgede, Urartu merkezlerinde karşılaşılan kırmızı astarlı çanak çömlek gibi diagnostik örneklerle karşılaşmak son derece zordur.

Murat Nehri kenarında bulunan Murat Tepe ve Murat Höyük'te kurtarma kazıları yürütülmüştür. Bu çalışmalarda Murat Tepe'nin tamamı, yanındaki Murat Höyüğün ise Orta Demir Çağı mimarisi büyük oranda ortaya çıkarılmıştır (Özdemir, 2020; Özdemir ve Kılınç, 2021; Özdemir, Kılınç ve Demir, 2021). Her iki yerleşmede sur duvarları yoktur. Çoğunlukla taştan inşa edilmiş mimari kalıntılar bulunmaktadır. Murat Tepe'de bir mezardan çıkan bronz iğne, bilezik, küpeler, fibula ve üzeri bezemeli kemer parçası bölgede Urartu dönemine işaret eden nadir buluntulardır. Ancak metal eserlerin işçiliğinin yanı sıra kemer üzerindeki bezeme

bunların da yerel üretim olduğunu göstermektedir (Özdemir, 2021: 69-71). Benzer şekilde Murat Tepe’de ele geçen çanak çömlek de çoğunlukla yerel özellikler taşımaktadır.

Sonuç olarak yüzey araştırmalarıyla incelediğimiz Şerafettin Dağları, Murat Vadisi ve Toros silsilesi tarafından kuşatılan alanda Urartu ve Assur gibi merkezi devletlerin kültürel etkisinin zayıf olduğu söylenebilir. Buna karşılık bölgede, birkaç dönem boyunca değişmeden devam edebilen yarı-göçebe ve göçebe toplumların izleri daha belirgindir. Burada tanıttığımız Solhan Kalesi’nde de Urartu döneminde inşa edildiğini gösteren belirgin herhangi bir veri elde edilememiştir. Kalenin plan özellikleri, Urartu dönemi krali yerleşmelerinden, eyalet ve aşiret merkezlerinden farklıdır. Bulduğumuz çanak çömlek içindeki kazıma bezemeli örnekler Demir Çağı’na tarihlenen örneklerle belli ölçülerde benzemektedir. Ayrıca kalede demir cüruflarının varlığı Demir Çağı ve sonrasına ait olabileceğine kanıt oluşturabilir. Öte yandan Solhan Kalesi’nde, bölgedeki Ortaçağ kalelerinde yaygın olan sırlı ve boyalı çanak çömlekler ile Horasan harçlı duvarların yokluğu, kalenin bu dönemden öncesine ait olduğuna işaret edebilir. Bütün bu tartışmalar ışığında Solhan Kalesi’ni Urartu sonrası ile Ortaçağ öncesi arasındaki geniş zaman dilimine yerleştirmenin şimdilik en doğru seçenek olduğu söylenebilir. Daha ileri bir tarihleme için az bilinen bu bölgede özellikle dağlık alanlardaki çoğu yarı-göçebe toplumlarla ilişkili kale ve benzeri yapıların belgelenmesi ve sınırlı da olsa bunların zaman içinde geçirdiği değişimlerin fark edilebilmesi gerekmektedir. Ayrıca Doğu Anadolu ve çevresinde Urartu sonrasına ilişkin kültür varlıklarını tespit etmek ve uzun bir boşluğu doldurabilmek için günümüze kadar yeterince sorgulanmadan çoğunlukla taş işçiliğine bakılarak Urartu dönemine tarihlenen pek çok merkezin yeniden değerlendirilmesinin bir zorunluluk olduğu açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım – H.D., K.K.; Veri Toplama- H.D., K.K.; Veri Analizi/Yorumlama- H.D., K.K.; Yazı Taslağı- H.D., K.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- H.D., K.K.; Son Onay ve Sorumluluk- H.D., K.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- H.D., K.K.; Data Acquisition- H.D., K.K.; Data Analysis/Interpretation- H.D., K.K.; Drafting Manuscript- H.D., K.K.; Critical Revision of Manuscript- H.D., K.K.; Final Approval and Accountability- H.D., K.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Burney, C. A. (1966). A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalıdere. *Anatolian Studies*, 16, 55-111.
- Çiççi, A., & Gökçe, B. (2020). “I Have Made A Highway of Biainili”: Transportation and Road Networks in the Territories of the Urartian Kingdom” *Altorientalischen Forschungen*, 48(2), 221-232.

- Dan, R. (2017). Linking Lowlands Among the Mountains: The Urartian ‘‘Road Stations’’. *Studies in Caucasian Archaeology*, 3, 84-112.
- Danişmaz, H. (2020). *Urartu Krallığı: Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Danişmaz, H. (2021). Murat Tepe Orta Demir Çağı (Urartu Dönemi) Seramiği. In A. Özdemir & Z. Kılınç (Eds.), *Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi Murat Tepe* (s. 85-145): Ege Yayınları.
- Erdem, A. Ü. (2009). Van Gölü Havzası’nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı. In H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M. B. Baştürk, & E. Konakçı (Eds.), *Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat/ Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea* (s. 299-307). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kleiss, W. (1976). Urartäische Plätze im Iran (Stand der Forschung Herbst 1975). *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 9, 19-43.
- Kleiss, W. (2015). *Geschichte der Architektur Irans*. Teheran: Deutsches Archäologisches Institut.
- Koroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koroğlu, K. (2020). Urartu: Krallık ve Aşiretler. In K. Koroğlu & E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu’da Değişim* (s. 1-35). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koroğlu, K. (2021). The Western Expansion of the Urartian Kingdom. In G. R. Tsetschkladze (Ed.), *Archaeology and History of Urartu (Bianili), Colloquia Antiqua*, 28 (s. 415-435). Leuven: Peeters.
- Özdemir, A. (2020). Murat Höyük 2019 Excavation: A Preliminary Report. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 272-287.
- Özdemir, A. (2021). Murat Tepe Urartu Dönemi Yerleşimi. A. Özdemir & Z. Kılınç (Eds.), *Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi Murat Tepe* (s. 47-84): Ege Yayınları.
- Özdemir, A., & Kılınç, Z. (2021). *Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi Murat Tepe*: Ege Yayınları.
- Özdemir, A., Kılınç, Z., & Demir, E. (2021). *Erken Tunç Çağı’nda Murat Höyük*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Sağlamtimur, H. (1994). *Van Dilcaya Kazılarında Çıkan Demir Çağ Çanak Çömleği*. (Yüksek Lisans). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Sevin, V. (1988a). Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V/2, 1-44.
- Sevin, V. (1988b). The oldest highway: between the regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia. *Antiquity*, 62(236), 547-551.
- Tiryaki, S. (2018). Urartu Krallığının Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı. B. Gökce & P. Pınarcık (Eds.), *Eski Yakındağu’da Ulaşım Üzerine Yazılar/Articles on Transportation in Ancient Near East* (s. 383-411). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Figürler

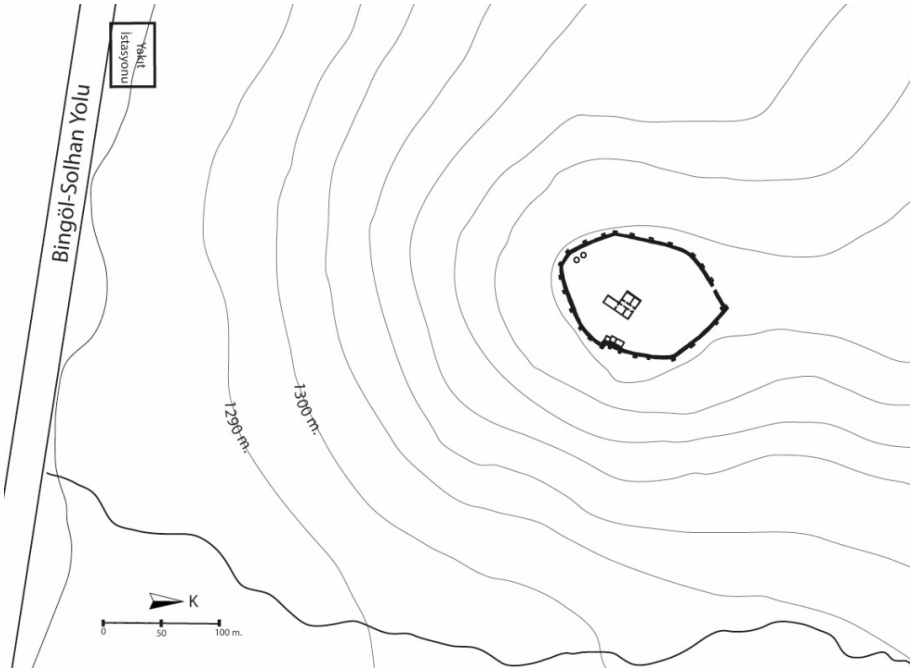
Figür 1: Solhan Ovası ve çevresindeki yerleşmeler

Figür 2: Solhan Kalesi'nden Solhan Ovası'na bakış

Figür 3: Solhan Kalesi'ne doğudan bakış

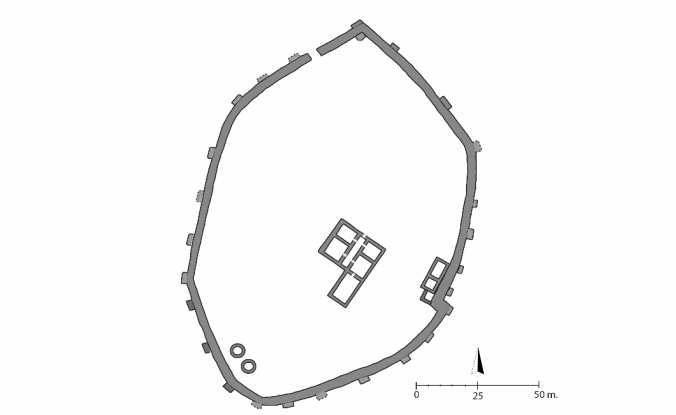
Figür 4: Solhan Kalesi topografik planı

Figür 5: Solhan Kalesi, surun güneydoğu bölümü

Figür 6: Solhan Kalesi, surun kuzeydoğu bölümü.

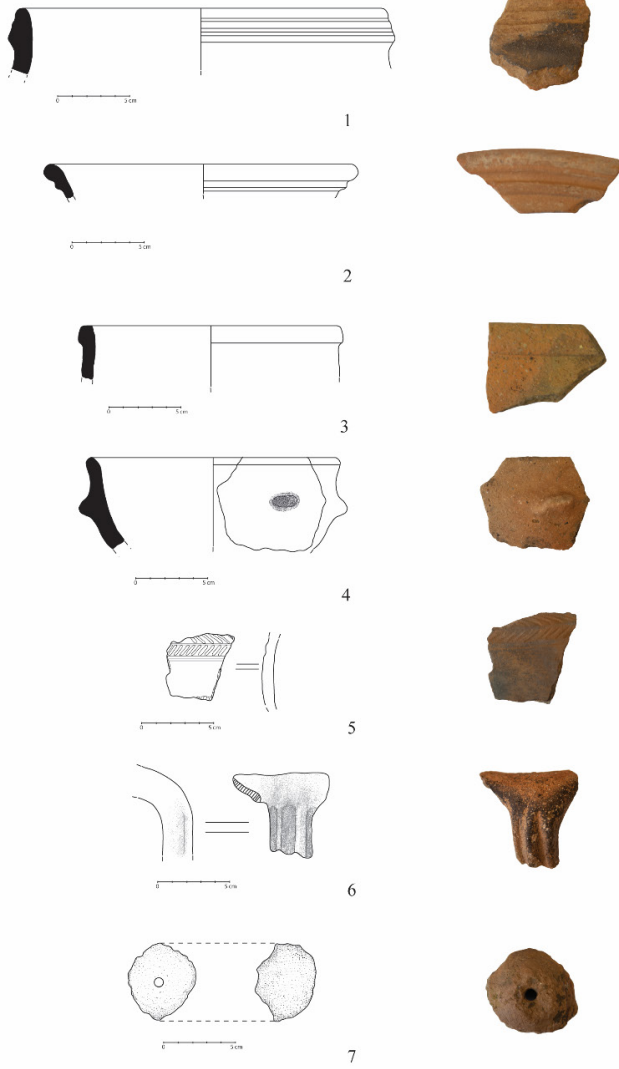
Figür 7: Solhan Kalesi planı

Figür 8: Solhan Kalesi hava fotoğrafı

Figür 9: Solhan Kalesi'nde bulunan demir cürüfları ve öğütme taşları

Figür 10: Solhan Kalesi çanak çömleği ve ağırşak